

УДК 811.131.1'01'37'373:691:72.071.1

БУДІВЕЛЬНА ЛЕКСИКА ТРАКТАТУ ВІТРУВІЯ “DE ARCHITECTURA”

Любов Олійник

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: KLASSYKA@ukr.net

Об'єктом нашого дослідження є найменування будівельних матеріалів та виробів, а предметом – особливості їхньої структури, семантики та поведінки в трактаті Вітрувія “De Architectura”.

До групи найменувань “твердих речовин” входять 12 іменників, з них 8 утворюють підгрупу, гіперонімом якої виступає іменник *lapis, m –idis, m* – камінь. Сюди належать лексеми *saxum, silex, caementum, tofus, marmor, spongia, putex Pompeianus*. Іменники *later, semilaterium testa, tegula* також розглядаємо в тематичній групі “будівельні матеріали”. У структурному плані ці термінологічні одиниці виступають не тільки однослівно, але й у складі словосполучення – 22, причому переважають саме термінологічні атрибутивні словосполучення.

Ключові слова: найменування будівельних матеріалів, Вітрувій.

Термінологічна система латинської мови в різних сферах людської діяльності та культури вивчена ще недостатньо. Відчувається брак спеціальних словників і праць, присвячених латинській термінології з мистецтва, архітектури, будівництва. Як зауважує Коллеба [3, с. 13], французький дослідник і перекладач трактату Вітрувія “De architectura”, ця проблема залишається актуальною дотепер.

“De architectura” – знаменитий трактат римського архітектора й інженера Вітрувія Полліона, важливий і цікавий документ, що характеризує епоху переходу від республіки Цезаря до принципату Августа, тобто другу половину I ст. до н.е. Спеціальна архітектурно-будівельна лексика трактату – це терміни і терміносполучення, які відображають розуміння Вітрувієм архітектури та її складових частин. До власне будівельної лексики належать: 1) найменування будівель, окремих приміщень, їхніх конструктивних елементів; 2) найменування дій, виробничих процесів та операцій, пов'язаних з будівництвом; 3) найменування осіб за професією – фахівців будівництва й архітектури; 4) найменування будівельних пристроїв, знарядь, приладів, механізмів; 5) найменування будівельних матеріалів та виробів.

Об'єктом нашого дослідження є найменування будівельних матеріалів та виробів, а предметом – особливості їхньої структури, семантики та поведінки в тексті трактату. Водночас важливою складовою дослідження виступає етимологічний аналіз термінів, оскільки він допомагає точніше інтерпретувати семантику термінів та їхню таксонімію.

Будівельним матеріалам Вітрувій присвячує 10 розділів другої книги й детально розповідає “*de materiae copiis, e quibus conlatis aedificia structuris et materiae rationibus perficiun-*

tur (“*II, praef., 5*”)¹ – про велику кількість матеріалів, із поєднання яких споруджуються будівлі муруванням і дерев’яними роботами, які є доцільними при виконанні споруд – *de copiis, quae aptae sunt aedificiorum perfectionibus* (*II, 1, 9*) і необхідними при спорудженні будівель – *de copiis, quae sunt necessariae in aedificiorum comparationibus* (*2, 10, 3*). Для позначення терміна “будівельні матеріали” Вітрувій вживає дублетні вирази: *copiae materiae* словосполучення з неузгодженим означенням *materiae* в genetivus generis або лише сам іменник *copiae* з еліпсисом іменника *materiae*. Цей вираз слугує родовим поняттям до цілої низки найменувань видів будівельних матеріалів, виражених речовинними іменниками.

Речовинні іменники виділяють на основі семантичної ознаки “речовинність”, тобто такі іменники означають однорідні за складом речовини як подільну масу, що піддається виміру, але не рахунку, окремі частини якої мають властивість і назву цілого. Ці іменники протиставляються до іменників, які означають окремі предмети, і абстрактним. На думку Вердієвої, головною семантичною відмінністю між речовинними іменниками та іменниками, що називають предмети, є те, що денотат перших – субстанція, яка не має фіксованої форми, тоді як у семантичній структурі предметних іменників цей компонент значення (“форма”) завжди (експліцитно або імпліцитно) присутній [1, с. 93]

До групи найменувань “твердих речовин” входять 12 іменників, з них 8 утворюють підгрупу, гіперонімом якої виступає іменник *lapis, idis m*, який має найбільш загальне значення і вживається 5 разів у II книзі. Родове значення іменника *lapis* підтверджує його лексичне оточення, зокрема іменник *genus – ex alio genere lapidis* (*2, 6, 2*) – з іншого роду каменю, *non eadem genera terrae nec lapides nascuntur* – народжуються не однакові (не ті самі) види землі і камені (*2, 6, 5*). У п’ятому розділі іноді він може замінити гіпонім *album saxum* або скорочено *saxum* – білий (вапняковий) камінь, позначаючи той самий камінь після випалювання. Зокрема, коли Вітрувій говорить про камені, кинуті в піч (*coniecta in fornacem*), то має на увазі іменник *saxa*, а коли говорить про камінь, з якого буде випалена волога та витягнуте повітря, тобто після випалювання, то вживає іменник *lapis – liquor, qui est in eius lapidis corpore, et aer cum exustus et ereptus fuerit* (*2, 5, 3*).

Як видове поняття словосполучення *lapides quadrati* – квадратні глиби, тобто тесані у вигляді квадрата глиби, може бути семантичним еквівалентом відповідного словосполучення *saxa quadrata*. У сьомому розділі, де йдеться про видобуток тесаних глиб із каменярень – *de quibus (lapidicinis) et quadrata saxa ad aedificia eximuntur* (*2, 7, 1*), продовжуючи, автор називає ті самі *quadrata saxa* однослівно *saxa* (*2, 7, 2*) або узагальнюючи *lapides quadrati* (*2, 7, 5; 2, 8, 3*) Тут можемо спостерігати цікаву тенденцію, що іменник *lapis*, співвідносячись з тим самим денотатом (в першому випадку з білим вапняковим каменем, а в другому – з тесаними глинами), вживається тоді, коли автор ніби підсумовує матеріал певного тематичного блоку тексту.

Слід зауважити, що самі іменники *lapis* і *saxum* вказують на речовину, але у словосполученнях *lapides quadrati* і *quadrata saxa* набувають значення виробу із відповідної речовини, які в свою чергу також слугують будівельним матеріалом.

Як каменярі поділяються на м’які, тверді і середньої твердості – *molles, durae, temperatae*, так і щодо каменя Вітрувій вживає означення твердий – *lapis durus* (*2, 8, 5*), і таке словосполучення виступає як ще одне видове термінологічне поняття.

Вищезгаданий іменник *saxum* у складі атрибутивних синтагм вживається 7 разів для позначення таких видів каменя: вапнякового, тобто *album saxum* – 2 рази (*2, 5, 1; 2, 5, 2*)

¹ Тут і далі приклади подаються за виданням: Vitruvii de architectura libri decem. Edidit V. Rose. Lipsiae, 1912. Цифри в дужках означають відповідно книгу трактату, главу і абзац.

тібуртинського – *Tiburtina*-1 раз (2, 7, 2) тесаного каменя, глиби – *saxa quadrata*-3 рази (2,7,1;2,7,2;2,7,5) і підвиду тесаного каменю (червоного) - *rubrum saxum quadratum* -2 рази (2, 8, 4). Субститутом цього трикомпонентного словосполучення виступає субстантиват *quadratum* (2, 8, 5). Видові значення мотивуються прикметниками, що означають колір (*albus, ruber*), геометричну форму (*quadratus*), та топонімічним прикметником (*Tiburtinus*).

Іменник *silex, icis m f* означає такий вид каменю, як кремній, назву якого спостерігаємо при описі випалювання вапна – *de calce diligentia est adhibenda, uti de albo saxo aut silice coquatur* (2, 5, 1) – необхідно подбати про вапно, щоб воно випалювалося з білого каменю або кремнію. Етимологія його не чітка. У словнику Бобровського [5] при його поясненні робиться посилання на грецьке *χαλκος* – дрібний (битий) камінь, щебінь, бут, вапняковий камінь, непогашене вапно [2; 8] яке, за словником Бабініюгіса [6], пов'язується із латинським словом *calx, calcis f*, але не уточнюється, чи йдеться про запозичення з грецької мови, чи обидва слова утворюють паралельне запозичення від невідомої середземноморської мови. Неприйнятною є пізніша гіпотеза і про малоазійське походження цього слова. Якщо в цьому прикладі іменник *silex* означає кремній, як камінь для випалювання вапна, то в двох наступних, вживаючись у словосполученні *silex ordinaria* (2, 8, 4; 2, 8, 5) – звичайний кремній, він означає, як пише сам автор, твердий камінь – *lapis durus* (2, 8, 5):*ponunt (structuram) de silice seu lapide duro ordinaria* – кладуть (кладку) з кремнію звичайного або твердого каменю.

Ще одним гіпонімом до іменника *lapis* виступає іменник *caementum* – необроблений, необтесаний камінь, бутовий камінь, у множині гравій, битий камінь. Його видове значення підкреслюється його походженням від дієслова *caedere* – бити, сікти. Цей термін вживається 10 разів у другій книзі (4,3; 5,3; 6,1; 7,1; 8,1;8,2;8,3; 8,6; 8,7) наприклад *caementa non possunt cum his cohaerere* (8, 2) – каміння (гравій) не зможе з'єднатися з ними (тобто з піском і вапном). У двох прикладах виступає підвид цього каменю – м'який бутовий камінь - *caementum molle* (8, 5; 8, 8).

Для номінації пористого та крихкого каменю вживається лексема *tofus*, яка походить від грецького *τοφος* [4; 7; 8]. Вітрувій вказує на існування трьох видів туфу: червоного (*rubrus tofus*), чорного (*niger tofus*) та білого (*albus tofus*) – (2, 7, 1). Їхньою класифікаційною ознакою слугує колір туфа і отже, видова характеристика підкреслюється колористичними прикметниками.

У тексті реалізується позначення ще одного виду пористого каменю, який утворюється в результаті згорання туфу і землі на прилеглий до вулканів території, що супроводжується втратою ними вологи (2, 6, 3). Для номінації його використовуються дублетні назви: грецизм *spongia*, який передається в латинській транскрипції та його семантичний відповідник – *pumex Pompeianus* (2, 6, 2) – *spongia sive pumex Pompeianus vocatur* – називаються пористий камінь або помпейською пемзою (див. також 2, 6, 3).

У трактаті зустрічаємо і такий вид каменю як мрамур, який використовується при спорудженні пам'ятників – *id autem licet animadvertere etiam de nonnullis monumentis, quae circa urbem facta sunt e marmore seu lapidibus quadratis* – це можна помітити із деяких пам'ятників, які біля міста (Риму) зроблені є з мармуру або тесаних гліб (2, 8, 3). На видове значення іменника *marmor, oris n* вказує його походження від грецького прикметника *μάρμωρος*, який означає блискучий, субстантивованого шляхом еліпсиса іменника *πέτρος* та *λίθος*. При описі дому Мавзола згадано і такий вид мармуру – проконеський: *Mausoli domus, cum Proconnesio marmore omnia haberet ornata* (2, 8, 10) – хоча (палац Мавзола) мав все прикрашене проконеським мармуром. Видове значення підкреслюється топонімічним прикметником *Proconensius*.

При тематичному поділі речовинних іменників виникає проблема перетину підгруп в результаті чого одні й ті самі лексеми можуть одночасно потрапляти до різних тематичних

груп. До таких, серед аналізованих лексичних одиниць, належать три іменники: *later* – цегла, *testa* – обпечена цегла, *tegula* – дахівка, черепиця які можна віднести до ЛСГ “продукти виробництва”, так і до ЛГС “будівельні матеріали”. Ми розглядаємо їх у складі другої групи.

Крім самого іменника *later* автор розрізняє три види – *laterum genera tria* (2,3,3): *Lidium* – лідійський, *πενταδωρον, pentadoron* – цегла в п’ять долонь, *тетραδωρον, tetradoron* – цегла в чотири долоні, причому за різними принципами: перший – за місцевістю, а другий та третій – за розміром. Як видно, для позначення двох останніх видів використовуються дублетні форми: з одного боку грецизми, а з другого – їхні латинські транскрипції. Видовими до іменника *later* виступають такі синонімічні лексеми як *semilaterium ma semilater* (2, 3, 4), які характеризують цеглу за формою (грецький терміоелемент *№mi-*, латинський *semi* – означає половина). Вони виражені етимологічно спорідненими іменниками з різними основами. Цегла розрізняється ще за критерієм придатності, що відображено у таких їх видах, як свіжа *recentes* та не суха *non aridi (lateres)*, якій протиставляються вироблена *ductus, ducti* (при першій згадці ці лексеми уточнюються часом: *ante biennium, ante quinquennium*), суха *aridus* та висушена *arefacti*. Усі ці терміни виражені атрибутивними словосполученнями з означеннями прикметниками *recentes, aridus* та дієприкметниками *ductus, arefactus*. Означення *aridus, arefactus* функціонують як синоніми.

Для позначення цегли автор використовує ще один іменник *testa, ae f*. Але на противагу до іменника *later*, який вживається щодо необпаленої цегли, на що вказують словники [7] та прагматика тексту, іменник *testa* вживається лише стосовно обпаленої цегли (2, 5, 1; 2, 8, 4; 2, 8, 19).

До найменувань твердих речовин належить також іменник *tegula, ae f* – дахівка, черепиця: *structura testacea sub tegula subiciatur* (8, 18) – кладку із випеченої цегли під дахівкою треба ставити (див. також 8, 19).

Між термінами спостерігаються різні типи контекстуальних зв’язків: синонімічні, свідченням чого є їхня еквівалентна заміна, як у випадку *lapides quadrati – saxa quadrata*, або *spongia – pumex Pompeianus, later aridus – later araefactus, silex ordinarius – lapis durus*, антономічні: *aridus – non aridus, araefactus – non aridus*.

Терміни “будівельні матеріали”, утворюють ієрархічну структуру, що базується на гіперо-гіпонімічних відносинах. Зміст видового поняття є ширшим за родове, а об’єм – вужчим.

Отже, іменники *saxum, silex, caementum, tofus, marmor* є гіпонімами до іменника *lapis*, в той же час служать гіперонімами нижчого рівня, наприклад іменник *saxum* є родовим по відношенню до *album saxum* і *saxa quadrata*, але видовим щодо *lapis*. Якщо гіперонім виконує функцію ототожнення, то гіпонім функцію диференціації (Константинова).

У структурному плані ці термінологічні одиниці виступають не тільки однослівно, але і як словосполучення, причому переважають саме термінологічні атрибутивні словосполучення. Це пояснюється ієрархічною будовою терміносистем, з якої випливає необхідність градування понять за певними критеріями. Оскільки встановити для кожного з понять окремий термін виявляється недоцільним, навіть неможливим, то на їхнє позначення використовуються як правило гіпероніми з певними модифікаторами, чим досягається мотиваційна прозорість термінологічної одиниці.

1. Вердиева З. Н. Семантические поля в современном английском языке. М., 1986.
2. Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь. М., 1958. т. 1-2
3. Callebat L. La prose du “De Architectura” de Vitruve //ANRW. 1982. 11. 30.
4. Δημητρακου Δ. Μεγα λεχικον ολης της Ελληνικης γλωσσης Ατηναι, 1958 т.9.
5. Lexicon Latino-Polonicum. Słownik łacińsko-polski ułożony przez X. Floriana Bobrowskiego. T. 1. Wilno, 1841.
6. Mpampinièthj

G. LexikÖ thj Nšaj Ellhnik»j Glëssaj. Aqhna, 2002. 7. Georges K. E. Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch. Leipzig, 1879. 8. Walde A. Lateinisches etymologisches Wörterbuch. 3. neubearbeitete Auflage von J. B. Hofmann. Band 1. Heidelberg, 1938.

СТРОИТЕЛЬНАЯ ЛЕКСИКА В ТРАКТАТЕ ВИТРУВИЯ “DE ARCHITECTURA”

Любовь Олийнык

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина

e-mail: KLASSYKA@ukr.net

Объектом нашего исследования являются наименования строительных материалов и изделий, а предметом – особенности их структуры, семантики и поведения в трактате Витрувия “De Architectura”.

В группу наименований “твердых веществ” входят 12 существительных, 8 из которых образуют подгруппу, гиперонимом которой выступает существительное *lapis, m –idis, m* – камень. Сюда принадлежат лексемы *saxum, silex, caementum, tofus, marmor, spongia, pumex Pompeianus*. Существительные *later, semilaterium testa, tegula* также рассматриваем в тематической группе “строительные материалы”. В структурном плане эти терминологические единицы выступают не только однословно, но и в составе словосочетаний – 22, причем преобладают именно терминологические атрибутивные словосочетания.

Ключевые слова: наименования строительных материалов, Витрувий.

CONSTRUCTIONAL VOCABULARY IN THE TREATISE DE ARCHITECTURA BY VITRUVIUS

Liubov Oliynyk

Ivan Franko National University of Lviv

1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine

e-mail: KLASSYKA@ukr.net

Names of building materials and constructions were studied along the lines of their structure, semantics and textual behaviour in the treatise of Vitruvius *De Architectura*. The group of names for solid substances comprises twelve nouns eight of which constitute the subgroup with the superordinate *lapis, idis, m* – stone. The nouns *saxum, silex, caementum, tofus, marmor, spongia, pumex Pompeianus* are also analysed in the thematic group denoting building materials and are shown to have been actively involved in compounding. Attributive terminological collocations are found to have been predominant.

Key words: names of constructional materials, Vitruvius.

Стаття надійшла до редколегії
14. 04. 2010 р.

Статтю прийнято до друку
18. 09. 2010 р.